

Бернацька С. М.,

Національний університет державної податкової служби України, м. Київ

Бернацька Н. П.,

Національний університет «Одеська юридична академія», м. Одеса

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ СТРУНКОЇ СИСТЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ МОДАЛЬНОЇ МОЖЛИВОСТІ ЯК РІЗНОВИДУ РЕЧЕННЕВОЇ СЕМАНТИКИ

У статті акцентується увага на сутності категорії можливості. Семантика можливості виступає своєрідним об'єднувальним фактором для сфер реального та ірреального, оскільки включає в себе і передумови, і результат реалізації ситуації водночас.

Ключові слова: модальність, категорія, можливість, семантика можливості, модальна ситуація.

В статье акцентируется внимание на сущности категории возможности. Семантика возможности выступает своеобразным объединяющим фактором для сфер реального и ирреального, поскольку включает в себя и предпосылки, и результат реализации ситуации одновременно.

Ключевые слова: модальность, категория, возможность, семантика возможности, модальная ситуация.

The article focuses on the essence of the category of possibility. Semantics of possibility is the kind of unifying factor for spheres of real and unreal, because it includes prerequisites, and result of realization the situation at the same time.

Key words: modality, category, possibility, semantics opportunities, modal situation.

Сучасні вчені у своїх працях висвітлювали окремі аспекти проблеми модальності можливості, наприклад, зі спеціальних розвідок в українській лінгвістиці можна назвати праці В. Шинкарука, частково роботи Б. Хричкова; натомість більш численними є студії з порівняльного мовознавства, мета яких – зіставити особливості семантики та структури досліджуваної категорії на матеріалі української, російської, французької та англійської мов (Т. Телецька), російської та іспанської мови (М. Будільцева) та роботи на матеріалі російської, англійської, німецької, перської мови (І. Федорова, І. Островерха, М. Стельмах, Р. Гатіна, Е. Мхитарянц). Утім, сьогоднішня лінгвоукраїністика ще потребує комплексного розв'язання цієї проблеми.

Можливість являє собою окремих вид модального значення. Варто підкреслити, що можливість – одна з найважливіших філософських категорій, що виражає «об'єктивну тенденцію розвитку, закладену в наявних явищах, наявність умов для виникнення об'єкта, утвореного внаслідок реалізації деякої можливості» [8, с. 91]. За відповідних сприятливих умов можливість може перетворитися на дійсність, адже «можливість – це одна із форм дійсності в широкому розумінні слова, внутрішня, потенційна дійсність» [8, с. 91]. І навпаки, за відсутності необхідних для реалізації умов, можливість не перетворюється в дійсність, тобто «можливість стає неможливістю» [5, с. 13].

Сутність категорії можливості полягає в тому, що можливість становить собою те, що не існує безпосередньо і самостійно, але є реальним, оскільки виявляється опосередковано через певні умови [6, с. 98]. Будь-яка дійсність ґрунтується на наявності в ній різних можливостей, кожна з яких, у свою чергу, є вихідним пунктом для нової дійсності.

Можливість характеризується також тим, що вона необов'язково перетворюється на дійсність. Потенційність необов'язково має реалізацію. З цього погляду можливість наближається до випадковості (чогоось, що має рівні шанси на здійснення і нездійснення) і, таким чином, протистоїть необхідності [11, с. 57–62]. Проте можливість не можна ототожнювати лише з випадковістю, адже «випадковим ми називаємо вже наявний в дійсності об'єкт, а можливим постає лише такий, що здійсниться в майбутньому, а тепер він існує лише як тенденція» [6, с. 99].

Оскільки можливість розуміємо як об'єктивну тенденцію «становлення предмета, що виражається в існуванні умов для його виникнення» [15, с. 87], у мові можливість віддзеркалена як повідомлення про ці умови через відзначення відповідних відношень між суб'єктом та його діями, описаними в реченні.

Характер зв'язку суб'єкта з дією визначає детермінувальний фактор, тобто обставини, умови, що є причиною становлення та реалізації потенційної ситуації [4, с. 31], який може бути пов'язаним як зі сферою суб'єкта, його внутрішніми характеристиками (можливостями, властивостями, уміннями, тимчасовим станом), так і з реаліями зовнішнього світу, обставинами і законами існування [13, с. 131–132]. З огляду на характеристику факторів, які створюють передумови для перетворення ірреальної на певний момент ситуації в реальну, фактичну, урахувавши відношення між суб'єктом дії та дією, дослідниками-синтаксистами створено багато класифікацій семантичних різновидів значення можливості. В основі запропонованих кваліфікацій лежить вказівка на їхню об'єктивну чи суб'єктивну природу. Так, переважна більшість дослідників пропонує послуговуватися термінами «об'єктивна» і «суб'єктивна» можливість [4; 7, с. 68–74] чи «внутрішня» і «зовнішня» можливість [1, с. 84–86; 3, с. 167]. Оригінальну думку з цього приводу висловила російська дослідниця І. Островерха. Пропонуючи відмовитися від цих термінів, лінгвіст мотивує свою позицію прагненням логічно узгодити відношення між термінами «внутрішня» / «зовнішня» можливість та їхнім уживанням відносно особових та неособових, зокрема, безособових, реченневих одиниць, а також намаганням розмежувати перехреснення цих типів можливості з об'єктивною та суб'єктивною модальністю. Натомість дослідниця пропонує послуговуватися термінами «інтрасуб'єктна» та «екстрасуб'єктна» можливість [10, с. 19–20]. Її міркування сповнені наукових інновацій, спонукають до роздумів, до глибшого осмислення природи модальності можливості.

Семантика можливості характеризує ірреальну ситуацію, яка має необхідні передумови для того, аби перетворитися на фактичну. Модальність можливості можна простежити на матеріалі речень, що віддзеркалюють

не статичний стан справ, а динамічну дію, процес у його розвитку [14, с. 6]: такі висловлення не демонструють прямого зв'язку між суб'єктом та його ознакою, але вказують на формування такого зв'язку, готовність до його реалізації, наприклад: *Могла сміливо повертатися додому: тут на неї ніхто вже не чекав* (Свєнєнія Кононенко). Варто звернути увагу на те, що можливість – це лише один із можливих варіантів розвитку ситуації, адже «бути можливим – означає бути однією із альтернатив в «історії» дійсного світу» [16, с. 182]. Але ситуація можливості зазвичай наголошує на одному з варіантів розгортання подій, «виносить у комунікативний фокус лише один із можливих подієвих векторів, одну із альтернатив» [14, с. 6].

Отже, семантика можливості виступає своєрідним об'єднувальним фактором для сфер реального та ірреального, оскільки включає в себе і передумови, і результат реалізації ситуації водночас. Динамічний характер мовної можливості спирається і на філософське визначення цього поняття. І. Федорова аргументовано доводить, що можливість і дійсність діалектично співвідносяться як взаємно можливі, але водночас виступають і такими, що виключають одна одну: можливість створює уявлення про майбутню дійсність, але, стаючи дійсністю, заперечує себе [14, с. 7].

Важливу роль у становленні сучасних поглядів на модальність можливості як окремих різновид об'єктивної модальності відіграли також дослідження у сфері суб'єктивної модальності. Фактичний матеріал, опрацьований лінгвістами, дозволяє твердити, що модальність можливості як об'єктивна характеристика дійсності протистоїть суб'єктивній (епістемічній) можливості. Під епістемічною можливістю розуміють припущення мовцем можливості зв'язку між предикатними предметами за умови відсутності достовірних знань про ситуацію, напр.: *Тепер він побачить її зблизька, може, буде говорити з нею, і ті чарівні очі будуть дивитися на його... і може... хто знає?* (Степан Васильченко). Якщо говорити про об'єктивну можливість, то мовець оперує дійсними, а не уявними, характеристиками ситуації, «судження об'єктивної можливості потребують не менше позитивного знання, ніж судження дійсності» [16, с. 184], якщо ж ідеться про суб'єктивну можливість, то мовець не має точних знань про ситуацію, він не виключає жодного можливого фіналу, тому що немає обставин, що перешкоджають вибору одного з них [13, с. 63]. Таким чином, виявляється тісний зв'язок категорії можливості з категорією ймовірності, які формують своєрідну опозицію: можливість – це різновид об'єктивної модальності, а ймовірність – вияв суб'єктивної модальності.

Категорію об'єктивної можливості вважаємо категорією, що реалізує потенційне значення і може виступати як реальною, так і гіпотетичною, що залежить від конкретної ситуації.

Під поняттям модальної ситуації у мовознавстві розуміють такі синтаксичні структури, що поєднують у собі не лише понятійну (змістову) основу повідомлення, але й мовну семантичну інтерпретацію (спосіб представлення) цієї основи [2, с. 21]. Предметом аналізу виступають змістові структури, співвідносні з певними структурами в плані вираження, що охоплюють різні формальні засоби, розсіяні у висловленні [2, с. 20–21]. Оскільки основною одиницею нашого дослідження виступає саме речення як мовна одиниця, що реалізує комунікативну функцію, а «референтами речень виступають не окремі предмети, ознаки, дії, а цілісні ситуації, події, явища, тобто поєднання референтів окремих лексичних одиниць, що перебувають у відповідних відношеннях між собою» [9, с. 7], то звернення до поняття модальної ситуації видається цілком закономірним.

Т. Телецька вмотивовано стверджує, що «категорійні ситуації об'єктивної можливості являють собою оцінні ситуації, у яких є суб'єкт, об'єкт, підстава і засоби оцінки» [12, с. 7].

Структура модальної ситуації можливості може бути описана за допомогою таких складників: а) суб'єкт предметної ситуації та його ознака; б) детермінувальна ситуація, яка виступає підґрунтям для ситуації можливості; в) фактор, що визначає зв'язок між суб'єктом предметної ситуації та його ознакою; г) джерела можливості, що формують виникнення потенційного зв'язку і його фактичного здійснення та д) способи перетворення нефактичної ситуації в реалізовану. Таким чином, можливість визначає один із подальших можливих варіантів розвитку ситуації, водночас виникнення самої можливості визначається наявністю іншої ситуації, що містить вказівки на обставини й умови, що детермінують виникнення та реалізацію зв'язку між певним суб'єктом та його ознакою [14, с. 8]. Саме врахування цих моментів дозволить створити комплексний і детальний опис модального значення можливості, сформулювати струнку систему класифікації цього різновиду реченнєвої семантики.

Література:

1. Беляева Е. И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках: [монография] / Е. И. Беляева. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. – 180 с.
2. Бондарко А. В. Категориальные ситуации (к теории функциональной грамматики) / А. В. Бондарко // Вопросы языкознания. – 1983. – № 2. – С. 20-32.
3. Бондарко А. В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии: [монография] / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, Ленинг. отд-ние, 1983. – 208 с.
4. Ваулина С. С. Детерминирующий фактор возможности: способы языкового выражения / С. С. Ваулина, И. Р. Федорова // Семантика языковых единиц и категории в диахронии: [сб. науч. тр.]. – Калининград, 2001. – С. 30-38.
5. Гатина Р. Г. Модальность возможности и невозможности и средства ее выражения (на материале башкирского языка): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.02 «Языки народов Российской Федерации (башкирский язык)» / Р. Г. Гатина. – Уфа, 2007. – 24 с.
6. Гатина Р. Г. О семантической структуре модальности возможности и невозможности / Р. Г. Гатина // Вестник Башкирского университета. Раздел «Филология и искусствоведение». – 2007. – № 3. – Т. 12. – С. 98-100.
7. Колесник С. В. Выражение модального значения объективной возможности действия зависимым инфинитивом в публицистическом тексте (на материале публицистики М. Е. Салтыкова-Щедрина) / С. В. Колесник // Функционирование языковых единиц в разных речевых сферах: факторы, тенденции, модели: тез. докл. межвуз. науч. конф., (Волгоград, 2–5 окт. 1995г.). – Волгоград: Перемена, 1995. – С. 68-79.

8. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник / Н. И. Кондаков. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Наука, 1975. – 720 с.
9. Мірченко М. М. Синтаксичні категорії речення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. М. Мірченко. – К., 2002. – 30 с.
10. Островерхая И. В. Средства выражения модального значения возможности в романе Л. Н. Толстого «Анна Каренина»: дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 / Ирина Владимировна Островерхая. – Калининград, 2004. – 201 с.
11. Смирнов Л. Ф. Соотношение возможности, вероятности и необходимости / Л. Ф. Смирнов, В. А. Штоф // Проблема возможности и действительности. – М.; Л., 1964. – С. 57–62.
12. Телецька Т. В. Предметна модальність і модальність вірогідності у мові та мовленні (на матеріалі української, російської, французької та англійської мов): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Т. В. Телецька. – Одеса, 2005. – 20 с.
13. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / [отв. ред. А. В. Бондарко]. – Л., 1990. – 263 с.
14. Федорова И. Р. Модальность возможности в современном русском языке (на материале газет): [учеб. пособ.] / И. Р. Федорова. – Калининград, 2000. 85с.
15. Философский энциклопедический словарь / [ред. кол.: Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов]. – М. : Советская энциклопедия, 1989. – 840 с.
16. Шатуновский И. Б. Семантика предложения и нерелевантные слова: [монография] / И. Б. Шатуновский. – М., 1996. – 182 с.